

Záróvizsga tételsor

12. Logika és számításelmélet

Ancsin Ádám

Logika és számításelmélet

Ítéletkalkulus és elsőrendű predikátumkalkulus: szintaxis, szemantika, ekvivalens átalakítások, a szemantikus következmény fogalma, rezolúció. – A kiszámíthatóság fogalma és a Church-Turing tétel. A Turing-gép. Rekurzív és rekurzívan felsorolható nyelvek. Eldönthetetlen problémák. Nevezetes idő- és tárbonyolultsági osztályok: P, NP, PSPACE. NP-teljes problémák.

1 Logika

1.1 Alapfogalmak

A logika tárgya az emberi gondolkodási folyamat vizsgálata és helyes gondolkodási formák keresése, illetve létrehozása.

Fogalmak:

1. **Állítás:** Olyan kijelentés, melynek logikai értéke (igaz volta) eldönthető, tetszőleges kontextusban igaz vagy hamis. Azt mondjuk, hogy egy állítás igaz, ha információtartalma megfelel a valóságnak (a tényeknek), és hamis az ellenkező esetben.

A mindennapi beszédben használt kijelentő mondatok legtöbbször nem állítások, mivel a mondat tartalmába a kontextus is beleszámít: időpont, környezet állapota, általános műveltség bizonyos szintje, stb. (pl. nem állítás az, hogy "ma reggel 8-kor süttött a nap", de állítás pl. az, hogy "minden páros szám osztható 2-vel").

2. **Igazságérték:** Az igazságértékek halmaza $\mathbb{L} = \{igaz, hamis\}$.
3. **Gondolkodási forma:** Gondolkodási forma alatt egy olyan (F, A) párt értünk, ahol A állítás, $F = \{A_1, A_2, \dots, A_n\}$ pedig állítások egy halmaza.
A gondolkodásforma helyes, ha minden esetben, amikor F minden állítása igaz, akkor A is igaz.

1.2 Ítéletkalkulus

1.2.1 Az ítéletlogika szintaxisa

Az ítéletlogika ábécéje

Az ítéletlogika ábécéje $V_0 = V_v \cup \{(\,,\,)\} \cup \{\neg, \wedge, \vee, \supset\}$, ahol V_v az ítéletváltozók halmaza. Tehát V_0 az ítéletváltozókat, a zárójeleket, és a logikai műveletek jeleit tartalmazza.

Az ítéletlogika nyelve

Az ítéletlogika nyelve $(\mathcal{L}_0)$ ítéletlogikai formulákból áll, amelyek a következőképpen állnak elő:

1. Minden ítéletváltozó ítéletlogikai formula. Ezek az úgynevezett primformulák (vagy atomi formulák).
2. Ha A ítéletlogikai formula, akkor $\neg A$ is az.
3. Ha A és B ítéletlogikai formulák, akkor $(A \wedge B)$, $(A \vee B)$ és $(A \supset B)$ is ítéletlogikai formulák.
4. Minden ítéletlogikai formula az 1-3. szabályok véges sokszori alkalmazásával áll elő.

Literál: Ha X ítéletváltozó, akkor az X és $\neg X$ formulák literálok, amelyek alapja X .

Közvetlen részformula:

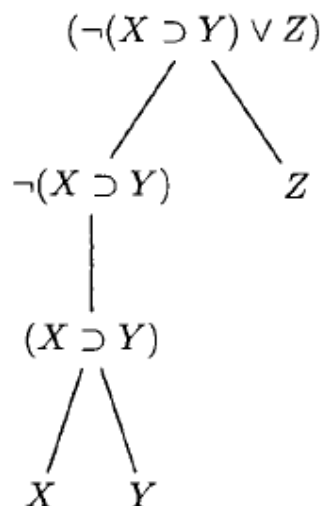
1. Prímformulának nincs közvetlen részformulája.
2. $\neg A$ közvetlen részformulája A .
3. $A \circ B$ ($\circ$ a $\wedge, \vee, \supset$ binér összekötőjelek egyike) közvetlen részformulái A (bal oldali) és B (jobb oldali).

Részformula: Legyen $A \in \mathcal{L}_0$ egy ítéletlogikai formula. Ekkor A részformuláinak halmaza a legszűkebb olyan halmaz, melynek

1. eleme az A , és
2. ha a C formula eleme, akkor C közvetlen részformulái is elemei.

Szerkezeti fa: Egy C formula szerkezeti fája egy olyan véges rendezett fa, melynek csúcsai formulák,

1. gyökere C ,
2. a $\neg A$ csúcsának pontosan egy gyermeke van, az A ,
3. a $A \circ B$ csúcsának pontosan két gyermeke van, rendre az A és B formulák,
4. levelei prímformulák.

ábra 1: Példa szerkezeti fára.

Logikai összetettség: Egy formula logikai összetettsége a benne található logikai összekötőjelek száma.

Művelet hatásköre: Egy művelet hatásköre a formula részformulái közül az a legkisebb logikai összetettségű részformula, melyben az adott művelet előfordul.

Fő logikai összekötőjel: Egy formula fő logikai összekötőjele az az összekötőjel, amelynek hatásköre maga a formula.

Precedencia: A logikai összekötőjelek precedenciája csökkenő sorrendben a következő: $\neg, \wedge, \vee, \supset$.

A definíciók alapján egyértelmű, hogy egy *teljesen zárójelezett formulában* mi a logikai összekötőjelek hatásköre és mi a fő logikai összekötőjel. Most megmutatjuk, hogy egy formulában milyen esetekben és mely részformulákat határoló zárójelek hagyhatóak el úgy, hogy a logikai összekötőjelek hatásköre ne változzon. A részformulák közül a prímformuláknak és a negációs formuláknak nincs külső zárójelpárja,

ezért csak az $(A \circ B)$ alakú részformulákról kell eldöntenünk, hogy írható-e helyettük $A \circ B$. A zárójelek elhagyását mindig a formula külső zárójelpárjának (ha van ilyen) elhagyásával kezdjük. Majd ha egy részformulában már megvizsgáltuk a külső zárójelelhagyás kérdését, utána ezen részformula közvetlen részformuláinak külső zárójeleivel foglalkozunk. Két eset lehetséges:

1. A részformula egy negációs formula, melyben az $(A \circ B)$ alakú közvetlen részformula külső zárójelei nem hagyhatók el.
2. A részformula egy $(A \bullet B)$ vagy $A \bullet B$ alakú formula, melynek A és B közvetlen részformuláiban kell dönteni a külső zárójelek sorsáról. Ha az A formula $A_1 \circ A_2$ alakú, akkor A külső zárójelpárja akkor hagyható el, ha $\circ$ nagyobb precedenciájú, mint $\bullet$. Ha a B formula $B_1 \circ B_2$ alakú, akkor B külső zárójelpárja akkor hagyható el, ha $\circ$ nagyobb vagy egyenlő precedenciájú, mint $\bullet$.
3. Ha egy $(A \wedge B)$ vagy $A \wedge B$ alakú formula valamely közvetlen részformulája szintén konjunkció, illetve egy $(A \vee B)$ vagy $A \vee B$ alakú formula valamely közvetlen részformulája szintén diszjunkció, akkor az ilyen részformulákból a külső zárójelpár elhagyható.

Formuláláncok: A zárójelek elhagyására vonatkozó megállapodásokat figyelembe véve úgynevezett konjunkciós, diszjunkciós, illetve implikációs formuláláncokat is nyerhetünk. Ezek alakja $A_1 \wedge \dots \wedge A_n$, $A_1 \vee \dots \vee A_n$, illetve $A_1 \supset \dots \supset A_n$. Ezeknek a láncformuláknak a fő logikai összekötőjelét a következő zárójelezési megállapodással fogjuk meghatározni: $(A_1 \wedge (A_2 \wedge \dots \wedge (A_{n-1} \wedge A_n) \dots))$, $(A_1 \vee (A_2 \vee \dots \vee (A_{n-1} \vee A_n) \dots))$, illetve $(A_1 \supset (A_2 \supset \dots \supset (A_{n-1} \supset A_n) \dots))$.

1.2.2 Az ítéletlogika szemantikája

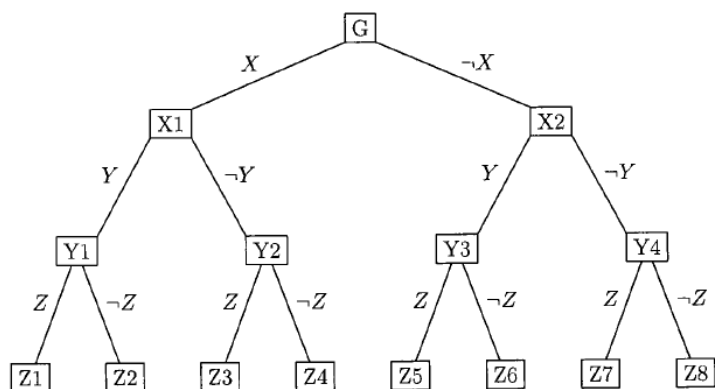
Interpretáció: $\mathcal{L}_0$ interpretációján egy $\mathcal{I} : V_v \rightarrow \mathbb{L}$ függvényt értünk, mely minden ítéletváltozóhoz egyértelműen hozzárendel egy igazságértéket.

Boole-értékelés: $\mathcal{L}_0$ -beli formulák $\mathcal{I}$ interpretációbeli Boole-értékelése a következő $\mathcal{B}_{\mathcal{I}} : \mathcal{L}_0 \rightarrow \mathbb{L}$ függvény:

1. ha A prímformula, akkor $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A) = \mathcal{I}(A)$,
2. $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(\neg A)$ legyen $\neg \mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A)$,
3. $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A \wedge B)$ legyen $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A) \wedge \mathcal{B}_{\mathcal{I}}(B)$,
4. $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A \vee B)$ legyen $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A) \vee \mathcal{B}_{\mathcal{I}}(B)$,
5. $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A \supset B)$ legyen $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A) \supset \mathcal{B}_{\mathcal{I}}(B)$,

Bázis: A formula ítéletváltozóinak egy rögzített sorrendje.

Szemantikus fa: Egy formula különböző interpretációit szemantikus fa segítségével szemléltethetjük. A szemantikus fa egy olyan bináris fa, amelynek i . szintje ($i \geq 1$) a bázis i . ítéletváltozójához tartozik, és minden csúcsából két él indul, az egyik a szinthez rendelt ítéletváltozóval, a másik annak negáltjával címkézve. Az X ítéletváltozó esetén az X címke jelentse azt, hogy az X igaz az adott interpretációban, a $\neg X$ címke pedig azt, hogy hamis az adott interpretációban. A szemantikus fa minden ága egy-egy lehetséges interpretációt reprezentál. Egy n változós formula esetén minden ág n hosszú, és a fának 2^n ága van és az összes lehetséges interpretációt tartalmazza.

ábra 2: Az X,Y,Z ítéletváltozókat tartalmazó formula szemantikus fája.

Igazságtábla: Egy n változós formula igazságtáblája egy $n + 1$ oszlopból és 2^n sorból álló táblázat. A táblázat fejlécében az i . oszlophoz ($1 \leq i \leq n$) a formula bázisának i . ítéletváltozója, az $n + 1$. oszlophoz maga a formula van hozzárendelve. Az első n oszlopban az egyes sorokhoz megadjuk rendre a formula különböző interpretációit, majd a formula oszlopába minden sorba beírjuk a formula - a sorhoz tartozó interpretációbeli Boole-értékeléssel kapott - igazságértékét.

A logikai műveletek igazságtáblája:

X	Y	$\neg X$	$X \wedge Y$	$X \vee Y$	$X \supset Y$
i	i	h	i	i	i
i	h	h	h	i	h
h	i	i	h	i	i
h	h	i	h	h	i

Igazhalmaz, hamishalmaz: Egy A formula igazhalmaza (A^i) azon interpretációk halmaza, melyen a formula igazságértékelése igaz. Az A formula hamishalmaza (A^h) pedig azon interpretációk halmaza, melyekre a formula igazságértékelése hamis.

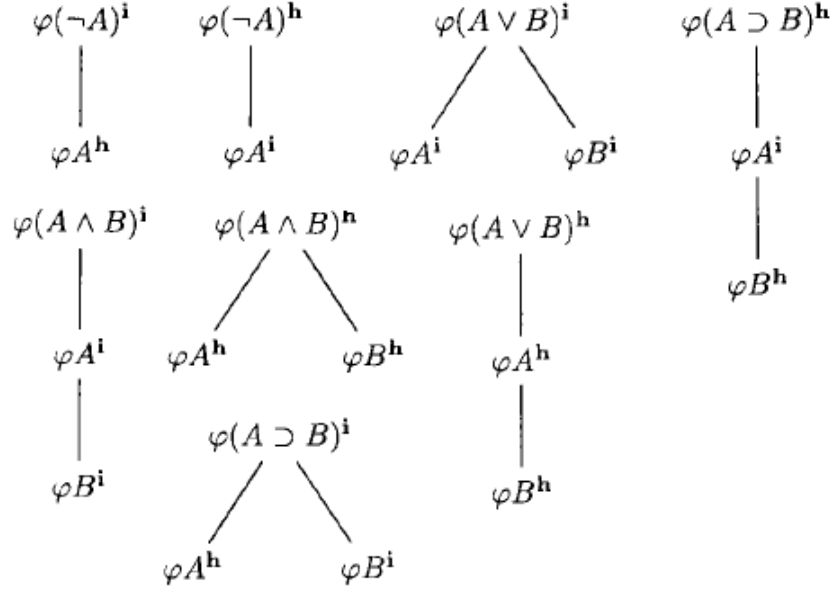
Igazságértékelés függvény: Olyan függvény, amely minden formulához hozzárendeli az igazhalmazát (φA^i) vagy a hamishalmazát (φA^h).

Legyen A egy tetszőleges ítéletlogikai formula. Határozzuk meg A -hoz az interpretációira vonatkozó φA^i , illetve φA^h feltételeket a következőképpen:

1. Ha A prímmformula, a φA^i feltételt pontosan azok az $\mathcal{I}$ interpretációk elégítik ki, melyekre $\mathcal{I}(A) = igaz$, a φA^h feltételt pedig pontosan azok melyekre $\mathcal{I}(A) = hamis$.
2. A $\varphi(\neg A)^i$ feltételek pontosan akkor teljesülnek, ha teljesülnek a φA^h feltételek.
3. A $\varphi(A \wedge B)^i$ feltételek pontosan akkor teljesülnek, ha a φA^i és a φB^i feltételek egyszerre teljesülnek.
4. A $\varphi(A \vee B)^i$ feltételek pontosan akkor teljesülnek, ha a φA^i vagy a φB^i feltételek teljesülnek.
5. A $\varphi(A \supset B)^i$ feltételek pontosan akkor teljesülnek, ha a φA^h vagy a φB^i feltételek teljesülnek.

Tétel: Tetszőleges A ítéletlogikai formula esetén a φA^i feltételeket pontosan az A^i -beli interpretációk teljesítik.

Igazságértékelés-fa: Egy A formula φA^i , illetve φA^h feltételeket kielégítő interpretációit az igazságértékelés-fa segítségével szemléltethetjük. Az igazságértékelés-fát a formula szerkezeti fájának felhasználásával állítjuk elő. A gyökérhez hozzárendeljük, hogy A melyik igazságértékre való igazságértékelés-feltételeit keressük, majd a gyökér alá A közvetlen részformulái kerülnek a megfelelő feltétel-előírással, az alábbiak szerint:

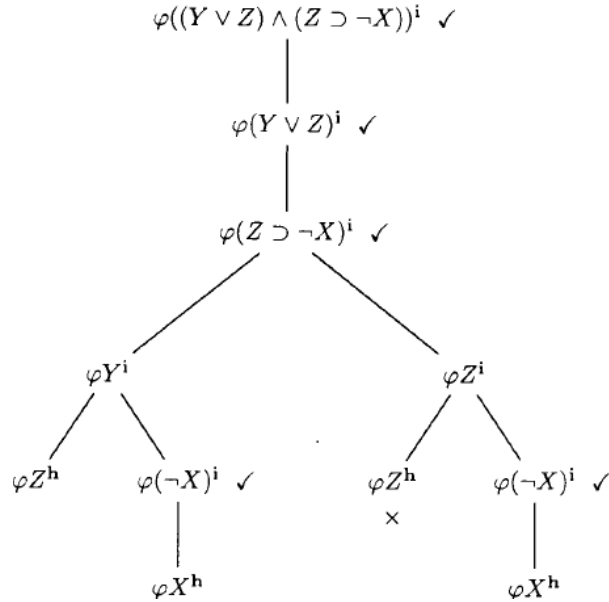
ábra 3: Igazságértékelés-fa feltétel-előírásai.

Ezután a gyökérhez a $\checkmark$ (feldolgozott) jelet rendeljük. Az eljárást rekurzívan folytatjuk, amíg egy ágon a fel nem dolgozott formulák

- (a) mind ítéletváltozók nem lesznek, vagy
- (b) ugyanarra a formulára egymásnak ellentmondó előírás nem jelenik meg.

Az (a) esetben az ágon előforduló ítéletváltozóknak az ágon rögzített igazságértékeit tartalmazó n -esek mind elemei φA^i gyökér esetén a formula igazhalmazának, φA^h gyökér esetén a formula hamishalmazának.

A (b) esetben nem áll elő ilyen igazságérték n -es.

ábra 4: Az $(Y \vee Z) \wedge (Z \supset \neg X)$ formula igazságértékelés-fája.

A fenti példában a formula igazhalmaza az igazságértékelés-fa alapján: $\{(i, i, h), (h, i, i), (h, i, h), (h, h, i)\}$

Kiterjesztett igazságtábla: Egy igazságtáblában a formula igazságértéke kiszámításának megkönnyítésére vezették be a kiterjesztett igazságtáblát. A kiterjesztett igazságtáblában az ítéletváltozókhoz és a formulához rendelt oszlopokon kívül rendre a formula részformuláihoz tartozó oszlopok is megjelennek. Tulajdonképpen a szerkezeti fában megjelenő részformulák vannak felsorolva.

X	Y	Z	$Y \vee Z$	$\neg X$	$Z \supset \neg X$	$(Y \vee Z) \wedge (Z \supset \neg X)$
i	i	i	i	h	h	h
i	i	h	i	h	i	i
i	h	i	i	h	h	h
i	h	h	h	h	i	h
h	i	i	i	i	i	i
h	i	h	i	i	i	i
h	h	i	i	i	i	i
h	h	h	h	i	i	h

ábra 5: Az $(Y \vee Z) \wedge (Z \supset \neg X)$ formula kiterjesztett igazságtáblája.

Formula kielégíthetősége, modellje: Egy A ítéletlogikai formula *kielégíthető*, ha létezik olyan $\mathcal{I}$ interpretáció, melyre $\mathcal{I} \models A$, azaz a $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}$ Boole-értékelés A -hoz igaz értéket rendel. Egy ilyen interpretációt A *modelljének* nevezünk. Ha A -nak nincs modellje, akkor azt mondjuk, hogy *kielégíthetetlen*.

Ha A igazságtáblájában van olyan sor, amelyben a formula oszlopában igaz érték szerepel, akkor a formula kielégíthető, különben kielégíthetetlen. Ugyanígy, ha φA^i nem üres, akkor kielégíthető, különben kielégíthetetlen.

Ítéletlogikai törvény, tautológia: Egy A ítéletlogikai formula *ítéletlogikai törvény* vagy másképpen *tautológia*, ha $\mathcal{L}_0$ minden interpretációja modellje A -nak. (jelölés: $\models_0 A$)

Eldöntéskérdés: Eldöntéskérdésnek nevezzük a következő feladatokat:

1. Döntsük el tetszőleges formuláról, hogy tautológia-e!
2. Döntsük el tetszőleges formuláról, hogy kielégíthetetlen-e!

Tautologikusan ekvivalens formulák: Az A és B ítéletlogikai formulák *tautologikusan ekvivalensek* (jelölés: $A \sim_0 B$), ha $\mathcal{L}_0$ minden $\mathcal{I}$ interpretációjában $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A) = \mathcal{B}_{\mathcal{I}}(B)$.

Formulahalmaz kielégíthetősége, modellje: $\mathcal{L}_0$ formuláinak egy tetszőleges Γ halmaza kielégíthető, ha van $\mathcal{L}_0$ -nak olyan $\mathcal{I}$ interpretációja, melyre: $\forall A \in \Gamma : \mathcal{I} \models A$. Egy ilyen $\mathcal{I}$ interpretáció modellje Γ -nak. Ha Γ -nak nincs modellje, akkor Γ kielégíthetetlen.

Lemma: Egy $\{A_1, A_2, \dots, A_n\}$ formulahalmaznak pontosan azok az $\mathcal{I}$ interpretációk a modelljei, amelyek a $A_1 \wedge A_2 \wedge \dots \wedge A_n$ formulának. Következésképpen $\{A_1, A_2, \dots, A_n\}$ pontosan akkor kielégíthetetlen, ha az $A_1 \wedge A_2 \wedge \dots \wedge A_n$ formula kielégíthetetlen.

Szemantikus következmény: Legyen Γ ítéletlogikai formulák tetszőleges halmaza, B egy tetszőleges formula. Azt mondjuk, hogy a B formula *tautologikus következménye* a Γ formulahalmaznak (jelölés: $\Gamma \models_0 B$), ha minden olyan interpretáció, amely modellje Γ -nak, modellje B -nek is. A Γ -beli formulákat feltétel formuláknak, vagy premisszáknak, a B formulát következmény formulának (konklúzió) hívjuk.

Tétel: Legyen Γ ítéletlogikai formulák tetszőleges halmaza, A, B, C tetszőleges ítéletlogikai formulák. Ha $\Gamma \models_0 A$, $\Gamma \models_0 B$ és $\{A, B\} \models_0 C$, akkor $\Gamma \models_0 C$.

Tétel: Legyenek $A_1, A_2, \dots, A_n, B$ tetszőleges ítéletlogikai formulák. $\{A_1, A_2, \dots, A_n\} \models_0 B$ pontosan akkor, ha a $\{A_1, A_2, \dots, A_n, \neg B\}$ formulahalmaz kielégíthetetlen, azaz a $A_1 \wedge A_2 \wedge \dots \wedge A_n \wedge \neg B$ formula kielégíthetetlen.

Tétel: Legyenek $A_1, A_2, \dots, A_n, B$ tetszőleges ítéletlogikai formulák. $\{A_1, A_2, \dots, A_n\} \models_0 B$ pontosan akkor, ha $\models_0 A_1 \wedge A_2 \wedge \dots \wedge A_n \supset B$.

Ekvivalens átalakítások

Fogalmak:

1. Egy prímfórmulát (ítéletváltozót), vagy annak a negáltját közös néven *literálnak* nevezzük. A prímfórmula a *literál alapja*. Egy literált bizonyos esetekben *egységkonjunkciónak* vagy *egységdiszjunkciónak* (egységklóznak) is hívunk.
2. *Elemi konjunkció* az egységkonjunkció, illetve a különböző alapú literálok konjunkciója ($\wedge$ kapcsolat a literálok között). *Elemi diszjunkció* vagy *klóz* az egységdiszjunkció és a különböző alapú literálok diszjunkciója ($\vee$ kapcsolat a literálok között). Egy elemi konjunkció, illetve elemi diszjunkció *teljes* egy n -változós logikai műveletre nézve, ha mind az n itéletváltozó alapja valamely literáljának.
3. *Diszjunktív normálformának* (DNF) nevezzük az elemi konjunkciók diszjunkcióját. *Konjunktív normálformának* (KNF) nevezzük az elemi diszjunkciók konjunkcióját. *Kitüntetett diszjunktív*, illetve *konjunktív normálformákról* (KDNF, illetve KKNF) beszélünk, ha a bennük szereplő elemi konjunkciók, illetve elemi diszjunkciók teljesek.

Tetszőleges logikai műveletet leíró KDNF, KKNF előállítás: Legyen $b : \mathbb{L}^n \rightarrow \mathbb{L}$ egy n -változós logikai művelet. Adjuk meg b műveletábráját. Az első n oszlop fejlécébe az $X_1, X_2, \dots, X_n$ itéletváltozókat írjuk.

A b -t leíró KDNF előállítása:

1. Válasszuk ki azokat a sorokat a műveletábrában, ahol az adott igazságérték n -eshez b *igaz* értéket rendel hozzá. Legyenek ezek a sorok rendre $s_1, s_2, \dots, s_r$. Minden ilyen sorhoz rendeljünk hozzá egy $X'_1 \wedge X'_2 \wedge \dots \wedge X'_n$ teljes elemi konjunkciót úgy, hogy az X'_j literál X_j vagy $\neg X_j$ legyen aszerint, hogy ebben a sorban X_j *igaz* vagy *hamis* igazságérték szerepel. Az így nyert teljes elemi konjunkciók legyenek rendre $k_{s_1}, k_{s_2}, \dots, k_{s_r}$.
2. Az így kapott teljes elemi konjunkciókból készítsünk egy diszjunkciós láncformulát: $k_{s_1} \vee k_{s_2} \vee \dots \vee k_{s_r}$. Ez a formula lesz a b művelet kitüntetett diszjunktív normálformája (KDNF).

X	Y	Z	b		a teljes elemi konjunkciók
i	i	i	h		
i	i	h	i	$\star$	$X \wedge Y \wedge \neg Z$
i	h	i	h		
i	h	h	i	$\star$	$X \wedge \neg Y \wedge \neg Z$
h	i	i	i	$\star$	$\neg X \wedge Y \wedge Z$
h	i	h	h		
h	h	i	i	$\star$	$\neg X \wedge \neg Y \wedge Z$
h	h	h	i	$\star$	$\neg X \wedge \neg Y \wedge \neg Z$

ábra 6: Egy háromváltozós b logikai művelet műveletábrája és az előállított teljes elemi konjunkciók.

A fenti példa b műveletének kitüntetett diszjunktív normálformája a következő formula:
 $(X \wedge Y \wedge \neg Z) \vee (X \wedge \neg Y \wedge \neg Z) \vee (\neg X \wedge Y \wedge Z) \vee (\neg X \wedge \neg Y \wedge Z) \vee (\neg X \wedge \neg Y \wedge \neg Z)$.

A b -t leíró KKNF előállítása:

1. Válasszuk ki azokat a sorokat a műveletábrában, ahol az adott igazságérték n -eshez b *hamis* értéket rendel hozzá. Legyenek ezek a sorok rendre $s_1, s_2, \dots, s_r$. Minden ilyen sorhoz rendeljünk hozzá egy $X'_1 \vee X'_2 \vee \dots \vee X'_n$ teljes elemi diszjunkciót úgy, hogy az X'_j literál X_j vagy $\neg X_j$ legyen aszerint, hogy ebben a sorban X_j *hamis* vagy *igaz* igazságérték szerepel. Az így nyert teljes elemi diszjunkciók legyenek rendre $d_{s_1}, d_{s_2}, \dots, d_{s_r}$.

2. Az így kapott teljes elemi diszjunktókból készítsünk egy konjunkciós láncformulát: $d_{s_1} \wedge d_{s_2} \wedge \dots \wedge d_{s_r}$. Ez a formula lesz a b művelet kitüntetett konjunktív normálformája (KKNF).

X	Y	Z	b		a teljes elemi diszjunktók
i	i	i	h	$\star$	$\neg X \vee \neg Y \vee \neg Z$
i	i	h	i		
i	h	i	h	$\star$	$\neg X \vee Y \vee \neg Z$
i	h	h	i		
h	i	i	i		
h	i	h	i		
h	h	i	h	$\star$	$X \vee Y \vee \neg Z$
h	h	h	i		

ábra 7: Egy háromváltozós b logikai művelet művelet táblája és az előállított teljes elemi diszjunktók.

A fenti példa b műveletének kitüntetett konjunktív normálformája a következő formula:
 $(\neg X \vee \neg Y \vee \neg Z) \wedge (\neg X \vee Y \vee \neg Z) \wedge (X \vee Y \vee \neg Z)$.

KNF, DNF egyszerűsítése: Egy ítéletlogikai formula logikai összetettségén a formulában szereplő logikai összekötőjelek számát értettük. Ugyanazt a logikai műveletet leíró formulák közül azt tekintjük egyszerűbbnek, amelynek kisebb a logikai összetettsége (azaz kevesebb logikai összekötőjelet tartalmaz).

Legyen X egy ítéletváltozó k egy az X -et nem tartalmazó elemi konjunkció, d egy X -et nem tartalmazó elemi diszjunktó. Ekkor az

- (a) $(X \wedge k) \vee (\neg X \wedge k) \sim_0 k$ és
- (b) $(X \vee d) \wedge (\neg X \vee d) \sim_0 d$

egyszerűsítési szabályok alkalmazásával konjunktív és diszjunktív normálformákat írhatunk át egyszerűbb alakba.

Klasszikus Quine–McCluskey-féle algoritmus KDNF egyszerűsítésére:

1. Soroljuk fel a KDNF-ben szereplő összes teljes elemi konjunkciót az L_0 listában, $j := 0$.
2. Megvizsgáljuk az L_j -ben szereplő összes lehetséges elemi konjunkciópárt, hogy alkalmazható-e rájuk az (a) egyszerűsítési szabály. Ha igen, akkor a két kiválasztott konjunkciót $\checkmark$ -val megjelöljük, és az eredmény konjunkciót beírjuk a L_{j+1} listába. Azok az elemi konjunkciók, amelyek az L_j vizsgálata során nem lesznek megjelölve, nem voltak egyszerűsíthetők, tehát bekerülnek az egyszerűsített diszjunktív normálformába.
3. Ha az L_{j+1} konjunkciólista nem üres, akkor $j := j + 1$. Hajtsuk végre újból a 2. lépést.
4. Az algoritmus során kapott, de meg nem jelölt elemi konjunkciókból készítsünk egy diszjunktív láncformulát. Így az eredeti KDNF-el logikailag ekvivalens, egyszerűsített DNF-et kapunk.

Rezolúció

Legyenek $A_1, A_2, \dots, A_n, B$ tetszőleges ítéletlogikai formulák. Azt szeretnénk bizonyítani, hogy $\{A_1, A_2, \dots, A_n\} \models_0 B$, ami ekvivalens azzal, hogy $\{A_1, A_2, \dots, A_n, \neg B\}$ kielégíthetetlen. Írjuk át ez utóbbi formulahalmaz formuláit KNF alakba! Ekkor a $\{KNF_{A_1}, KNF_{A_2}, \dots, KNF_{A_n}, KNF_{\neg B}\}$ formulahalmazt kapjuk, ami pontosan akkor kielégíthetetlen, ha a halmaz formuláiban szereplő klózok halmaza kielégíthetetlen.

A klózokra vonatkozó egyszerűsítési szabály szerint ha X ítéletváltozó, C pedig X -et nem tartalmazó klóz, akkor $(X \vee C) \wedge (\neg X \vee C) \sim_0 C$. Az X és a $\neg X$ egységklózok (azt mondjuk, hogy X és $\neg X$ komplement literálpár) konjunkciójával ekvivalens egyszerűbb, egyetlen literált sem tartalmazó klóz az üres klóz, melyet a $\square$ jellel jelölünk és definíció szerint minden interpretációban hamis igazságértékű.

Legyenek most C_1 és C_2 olyan klózek, melyek pontosan egy komplement literálpárt tartalmaznak, azaz $C_1 = C'_1 \vee L_1$ és $C_2 = C'_2 \vee L_2$, ahol L_1 és L_2 az egyetlen komplement literálpár (C'_1 és C'_2 üres klózek is lehetnek). Világos, hogy ha a két klózból a komplement literálpáron kívül is vannak literálok, és ezek nem mind azonosak, az egyszerűsítési szabály alkalmazhatósági feltétele nem áll fenn.

Tétel: Ha $C_1 = C'_1 \vee L_1$ és $C_2 = C'_2 \vee L_2$, ahol L_1 és L_2 komplement literálpár, akkor $\{C_1, C_2\} \models_0 C'_1 \vee C'_2$

Rezolvens: Legyenek C_1 és C_2 olyan klózek, melyek pontosan egy komplement literálpárt tartalmaznak, azaz $C_1 = C'_1 \vee L_1$ és $C_2 = C'_2 \vee L_2$, ahol L_1 és L_2 a komplement literálpár, a $C'_1 \vee C'_2$ klózt a (C_1, C_2) klózpár (vagy a $C_1 \vee C_2$ formula) *rezolvenségének* nevezzük. Ha $C_1 = L_1$ és $C_2 = L_2$ (azaz C'_1 és C'_2 üres klózek), rezolvensük az üres klóz ($\square$). Az a tevékenység, melynek eredménye a rezolvens, a *rezolválás*.

	klózpár	rezolvens
(a)	$(X \vee Y, \neg Y \vee Z)$	$X \vee Z$
(b)	$(X \vee \neg Y, \neg Y \vee Z)$	nincs: mindkét azonos alapú literál negált
(c)	$(X \vee \neg Y, Z \vee \neg V)$	nincs: nincs azonos alapú literál
(d)	$(\neg X \vee \neg Y, X \vee Y \vee Z)$	nincs: két komplement literálpár van
(e)	$(X, \neg X)$	$\square$

ábra 8: Példák klózpárok rezolválhatóságára, rezolvására.

Tétel: Ha a C klóz a (C_1, C_2) klózpár rezolvense, akkor azon $\mathcal{I}$ interpretációk a $\{C_1, C_2\}$ klózhalmazt nem elégíthetik ki, amelyekben C igazságértéke hamis, azaz $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(C) = \text{hamis}$.

Rezolúciós levezetés: Egy S klózhalmazból a C klóz rezolúciós levezetése egy olyan véges $k_1, k_2, \dots, k_m$ ($m \geq 1$) klózsorozat, ahol minden $j = 1, 2, \dots, m$ -re

1. vagy $k_j \in S$,
2. vagy van olyan $1 \leq s, t \leq j$, hogy k_j a (k_s, k_t) klózpár rezolvense,

és a klózsorozat utolsó tagja, k_m , éppen a C klóz.

Megállapodásunk szerint a rezolúciós kalkulus eldöntéskérdése az, hogy levezethető-e S -ből $\square$. A rezolúciós levezetés célja tehát $\square$ levezetése S -ből. Azt, hogy $\square$ levezethető S -ből, úgy is ki lehet fejezni, hogy létezik S -nek rezolúciós cáfolata.

Példa: Próbáljuk meg levezetni $\square$ -t az $S = \{\neg X \vee Y, \neg Y \vee Z, X \vee Z, \neg V \vee Y \vee Z, \neg Z\}$ klózhalmazból. A levezetés bármelyik S -beli klózból indítható.

1.	$\neg V \vee Y \vee Z$	$[\in S]$
2.	$\neg Z$	$[\in S]$
3.	$\neg V \vee Y$	$[1, 2 \text{ rezolvense }]$
4.	$\neg Y \vee Z$	$[\in S]$
5.	$\neg Y$	$[2, 4 \text{ rezolvense }]$
6.	$\neg V$	$[3, 5 \text{ rezolvense }]$
7.	$X \vee V$	$[\in S]$
8.	X	$[6, 7 \text{ rezolvense }]$
9.	$\neg X \vee Y$	$[\in S]$
10.	Y	$[8, 9 \text{ rezolvense }]$
11.	$\square$	$[5, 10 \text{ rezolvense }]$

ábra 9: $\square$ rezolúciós levezetése S -ből.

4. $Cnst$ pedig a függvényszimbólumok halmaza.

Az $\langle Srt, Pr, Fn, Cnst \rangle$ ábécé szignatúrája egy $\langle \nu_1, \nu_2, \nu_3 \rangle$ hármas, ahol

1. minden $P \in Pr$ predikátumszimbólumhoz ν_1 a predikátumszimbólum alakját, azaz a $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k)$ fajtásorozatot,
2. minden $f \in Fn$ függvényszimbólumhoz ν_2 a függvényszimbólum alakját, azaz a $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k, \pi)$ fajtásorozatot és
3. minden $c \in Cnst$ konstansszimbólumhoz ν_3 a konstansszimbólumhoz alakját, azaz (π) -t

rendel ($k > 0$ és $\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k, \pi \in Srt$).

Logikai jelek az ítéletlogikában is használt logikai összekötőjelek, valamint az univerzális ($\forall$) és egzisztenciális ($\exists$) kvantorok és a különböző fajtájú individuumváltozók. Egy elsőrendű nyelv ábécéjében minden $\pi \in Srt$ fajtahoz szimbólumoknak megszámlálhatóan végtelen $v_1^\pi, v_2^\pi, \dots$ rendszere tartozik, ezeket a szimbólumokat nevezzük π fajtájú változóknak. Elválasztójel a nyitó és csukó zárójelek, és a vessző.

Az elsőrendű logikai nyelvekben az elválasztójelek és a logikai jelek mindig ugyanazok, viszont a logikán kívüli jelek halmaza, illetve ezek szignatúrája nyelvről nyelvre lényegesen különbözhet. Ezért mindig megadjuk a $\langle Srt, Pr, Fn, Cnst \rangle$ négyest és ennek $\langle \nu_1, \nu_2, \nu_3 \rangle$ szignatúráját, amikor egy elsőrendű logikai nyelv ábécéjére hivatkozunk. Jelölése $V[V_\nu]$, ahol V_ν adja meg a $\langle \nu_1, \nu_2, \nu_3 \rangle$ szignatúrájú $\langle Srt, Pr, Fn, Cnst \rangle$ négyest.

Termek: A $V[V_\nu]$ ábécé feletti termék halmaza $\mathcal{L}_t[V_\nu]$, ami a következő tulajdonságokkal bír:

1. Minden $\pi \in Srt$ fajtájú változó és konstans π fajtájú term.
2. Ha az $f \in Fn$ függvényszimbólum $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k, \pi)$ alakú és $t_1, t_2, \dots, t_k$ – rendre $\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k$ fajtájú – termék, akkor az $f(s_1, s_2, \dots, s_k)$ egy π fajtájú term.
3. Minden term az 1-2. szabályok véges sokszori alkalmazásával áll elő.

Formulák: A $V[V_\nu]$ ábécé feletti elsőrendű formulák halmaza $\mathcal{L}_f[V_\nu]$, ami a következő tulajdonságokkal bír:

1. Ha a $P \in Pr$ predikátumszimbólum $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k)$ alakú és az $t_1, t_2, \dots, t_k$ – rendre $\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k$ fajtájú – termék, akkor a $P(t_1, t_2, \dots, t_k)$ szó egy elsőrendű formula. Az így nyert formulákat atomi formuláknak nevezzük.
2. Ha S elsőrendű formula, akkor $\neg S$ is az.
3. Ha S és T elsőrendű formulák és $\circ$ binér logikai összekötőjel, akkor $(S \circ T)$ is elsőrendű formula.
4. Ha S eleme elsőrendű formula, Q kvantor ($\forall$ vagy $\exists$) és x tetszőleges változó, akkor QxS is elsőrendű formula. Az így nyert formulákat kvantált formuláknak nevezzük, a $\forall xS$ alakú formulák univerzálisan kvantált formulák, a $\exists xS$ alakú formulák pedig egzisztenciálisan kvantált formulák. A kvantált formulákban Qx a formula prefixe, S pedig a magja.
5. Minden elsőrendű formula az 1-4. szabályok véges sokszori alkalmazásával áll elő.

A $V[V_\nu]$ ábécé feletti elsőrendű logikai nyelv $\mathcal{L}[V_\nu] = \mathcal{L}_t[V_\nu] \cup \mathcal{L}_f[V_\nu]$, azaz $\mathcal{L}[V_\nu]$ minden szava vagy term, vagy formula.

A negációs, konjunkciós, diszjunkciós, implikációs (ezek jelentése ua., mint nulladrendben) és kvantált formulák összetett formulák.

Az elsőrendű logikai nyelv prímmformulái az atomi formulák és a kvantált formulák.

Változóelőfordulás fajtái: Egy formula x változójának egy előfordulása:

- szabad, ha nem esik x -re vonatkozó kvantor hatáskörébe,
- kötött, ha x -re vonatkozó kvantor hatáskörébe esik.

Változó fajtái: Egy formula x változója:

- szabad, ha minden előfordulása szabad,
- kötött, ha minden előfordulása kötött, és
- vegyes, ha van szabad és kötött előfordulása is.

Formula zártága, nyíltsága: Egy formula:

- zárt, ha minden változója kötött,
- nyílt, ha legalább egy változójának van szabad előfordulása és
- kvantormentes, ha nincs benne kvantor

Megjegyzés: a zárt formulák elsőrendű állításokat szimbolizálnak (egy elsőrendű állítás nem más, mint elemek egy halmazára megfogalmazott kijelentő mondat).

1.3.2 Az elsőrendű logika szemantikája

Matematikai struktúra: Matematikai struktúrán egy $\langle U, R, M, K \rangle$ négyest értünk, ahol:

1. $U = \bigcup_{\pi} U_{\pi}$ nem üres alaphalmaz (univerzum),
2. R az U -n értelmezett logikai függvények (relációk) halmaza,
3. M az U -n értelmezett matematikai függvények (alpműveletek) halmaza,
4. K az U kijelölt elemeinek (konstansainak) halmaza (lehet üres).

Interpretáció: Az interpretáció egy $\langle U, R, M, K \rangle$ matematikai struktúra és $\mathcal{I} = \langle \mathcal{I}_{Srt}, \mathcal{I}_{Pr}, \mathcal{I}_{Fn}, \mathcal{I}_{Cnst} \rangle$ függvénynégyes, ahol:

- az $\mathcal{I}_{Srt} : \pi \mapsto U_{\pi}$ függvény megad minden egyes $\pi \in Srt$ fajtához egy U_{π} nemüres halmazt, a π fajtajú individuumok halmazát,
- az $\mathcal{I}_{Pr} : P \mapsto P^{\mathcal{I}}$ függvény megad minden $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k)$ alakú $P \in Pr$ predikátumszimbólumhoz egy $P^{\mathcal{I}} : U_{\pi_1} \times U_{\pi_2} \times \dots \times U_{\pi_k} \rightarrow \mathbb{L}$ logikai függvényt (relációt),
- az $\mathcal{I}_{Fn} : f \mapsto f^{\mathcal{I}}$ függvény hozzárendel minden $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k, \pi)$ alakú $f \in Fn$ függvénytípuszimbólumhoz egy $P^{\mathcal{I}} : U_{\pi_1} \times U_{\pi_2} \times \dots \times U_{\pi_k} \rightarrow U_{\pi}$ matematikai függvényt (műveletet),
- az $\mathcal{I}_{Cnst} : c \mapsto c^{\mathcal{I}}$ pedig minden π fajtajú $c \in Cnst$ konstansszimbólumhoz az U_{π} individuumtartományban egy individuumát rendeli, azaz $c^{\mathcal{I}} \in U_{\pi}$.

Változókiértékelés: Legyen az $\mathcal{L}[V_{\nu}]$ nyelvnek $\mathcal{I}$ egy interpretációja, az interpretáció univerzuma legyen U és jelölje V a nyelv változóinak halmazát. Egy olyan $\kappa : V \rightarrow U$ leképezést, ahol ha x π fajtajú változó, akkor $\kappa(x) \in U_{\pi}$, $\mathcal{I}$ -beli változókiértékelésnek nevezzük.

$\mathcal{L}_t[V_{\nu}]$ szemantikája: Legyen az $\mathcal{L}[V_{\nu}]$ nyelvnek $\mathcal{I}$ egy interpretációja és κ egy $\mathcal{I}$ -beli változókiértékelés. Az $\mathcal{L}[V_{\nu}]$ nyelv egy π fajtajú t termjének értéke $\mathcal{I}$ -ben a κ változókiértékelés mellett az alábbi – $|t|^{\mathcal{I}, \kappa}$ -val jelölt – U_{π} -beli individuum:

1. ha $c \in Cnst$ π fajtajú konstansszimbólum, akkor $|c|^{\mathcal{I}, \kappa}$ az U_{π} -beli $c^{\mathcal{I}}$ individuum,
2. ha x π fajtajú változó, akkor $|x|^{\mathcal{I}, \kappa}$ az U_{π} -beli $\kappa(x)$ individuum,
3. ha $t_1, t_2, \dots, t_k$ rendre $\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k$ fajtajú termek és ezek értékei a κ változókiértékelés mellett rendre az U_{π_1} -beli $|t_1|^{\mathcal{I}, \kappa}$, az U_{π_2} -beli $|t_2|^{\mathcal{I}, \kappa}$ ... és az U_{π_k} -beli $|t_k|^{\mathcal{I}, \kappa}$ individuumok, akkor egy $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k, \pi)$ alakú $f \in Fn$ függvénytípuszimbólum esetén $|f(t_1, t_2, \dots, t_k)|^{\mathcal{I}, \kappa}$ az U_{π} -beli $f^{\mathcal{I}}(|t_1|^{\mathcal{I}, \kappa}, |t_2|^{\mathcal{I}, \kappa}, \dots, |t_k|^{\mathcal{I}, \kappa})$ individuum.

Változókiértékelés x -variánsa: Legyen x egy változó. A κ^* változókiértékelés a κ változókiértékelés x -variánsa, ha $\kappa^*(y) = y$ minden x -től különböző y változó esetén.

Elsőrendű logikai formula logikai értéke: Legyen az $\mathcal{L}[V_\nu]$ nyelvnek $\mathcal{I}$ egy interpretációja és κ egy $\mathcal{I}$ -beli változókiértékelés. Az $\mathcal{L}[V_\nu]$ nyelv egy C formulájához $\mathcal{I}$ -ben a κ változókiértékelés mellett az alábbi $|C|^{\mathcal{I},\kappa}$ -val jelölt – igazságértéket rendeljük:

1. $|P(t_1, t_2, \dots, t_k)|^{\mathcal{I},\kappa} = \begin{cases} igaz & : P^{\mathcal{I}}(|t_1|^{\mathcal{I},\kappa}, |t_2|^{\mathcal{I},\kappa}, \dots, |t_k|^{\mathcal{I},\kappa}) = igaz \\ hamis & : különben \end{cases}$
2. $|\neg A|^{\mathcal{I},\kappa}$ legyen $\neg |A|^{\mathcal{I},\kappa}$
3. $|A \wedge B|^{\mathcal{I},\kappa}$ legyen $|A|^{\mathcal{I},\kappa} \wedge |B|^{\mathcal{I},\kappa}$
4. $|A \vee B|^{\mathcal{I},\kappa}$ legyen $|A|^{\mathcal{I},\kappa} \vee |B|^{\mathcal{I},\kappa}$
5. $|A \supset B|^{\mathcal{I},\kappa}$ legyen $|A|^{\mathcal{I},\kappa} \supset |B|^{\mathcal{I},\kappa}$
6. $|\forall x A|^{\mathcal{I},\kappa} = \begin{cases} igaz & : |A|^{\mathcal{I},\kappa^*} = igaz \text{ } \kappa \text{ minden } \kappa^* \text{ } x\text{-variánsára} \\ hamis & : különben \end{cases}$
7. $|\exists x A|^{\mathcal{I},\kappa} = \begin{cases} igaz & : |A|^{\mathcal{I},\kappa^*} = igaz \text{ } \kappa \text{ valamely } \kappa^* \text{ } x\text{-variánsára} \\ hamis & : különben \end{cases}$

Elsőrendű formula kielégíthetősége: Egy A elsőrendű formula kielégíthető, ha van olyan $\mathcal{I}$ interpretáció és κ változókiértékelés, amelyre $|A|^{\mathcal{I},\kappa} = igaz$ (ekkor azt mondjuk, hogy az $\mathcal{I}$ interpretáció és κ változókiértékelés kielégíti A -t), különben kielégíthetetlen.

Amennyiben az A formula zárt, igazságértékét egyedül az interpretáció határozza meg. Ha $|A|^{\mathcal{I}} = igaz$, azt mondjuk, hogy az $\mathcal{I}$ kielégíti A -t vagy másképpen: $\mathcal{I}$ modellje A -nak ($\mathcal{I} \models A$).

Logikailag igaz elsőrendű formula: Egy A elsőrendű logikai formula logikailag igaz, ha minden $\mathcal{I}$ interpretációban és $\mathcal{I}$ minden κ változókiértékelése mellett $|A|^{\mathcal{I},\kappa} = igaz$. Jelölése: $\models A$.

Szemantikus következmény: Azt mondjuk, hogy a G formula *szemantikus következménye* az $\mathcal{F}$ formulahalmaznak, ha minden olyan $\mathcal{I}$ interpretációra, amelyre $\mathcal{I} \models \mathcal{F}$ fennáll, $\mathcal{I} \models G$ is igaz (jelölés: $\mathcal{F} \models G$).

Tétel: Legyenek $A_1, A_2, \dots, A_n, B$ ($n \geq 1$) tetszőleges, ugyanabból az elsőrendű logikai nyelvből való formulák. Ekkor $\{A_1, A_2, \dots, A_n\} \models B$ akkor és csak akkor, ha $A_1 \wedge A_2 \wedge \dots \wedge A_n \wedge \neg B$ kielégíthetetlen.

Rezolúció: Elsőrendű predikátumkalkulusban is végezhető rezolúció, ráadásul a módszer helyes és teljes is. Nehézséget a klózik kialakítása okozhat, amelyek zárt, univerzálisan kvantált literálok konjunkciójából állnak. Ehhez eszközeink a prenex-, illetve skolem-formák.

2 Számításelmélet

2.1 Kiszámíthatóság

2.1.1 Algoritmusmodellek

- **Gödel:** rekurzív függvények (primitív rekurzív függvények 1931-ben, majd általánosabb 1934-ben)
- **Church:** λ -kalkulus, λ -definiálható függvények: ekvivalensek a rekurzív függvényekkel (bizonyított)
- **Turing:** Turing-gép (1936), a λ -definiálható és a Turing-géppel kiszámítható függvények megegyeznek (bizonyított)

Church-Turing tézis: A kiszámíthatóság különböző matematikai modelljei mind az effektíven kiszámítható függvények osztályát definiálják.

2.1.2 Fogalmak

Kiszámítási problémának nevezzük egy olyan, a matematika nyelvén megfogalmazott kérdést, amire egy algoritmussal szeretnénk megadni a választ. A gyakorlati élet szinte minden problémájához rendelhető, megfelelő absztrakciót használva, egy kiszámítási probléma.

Egy problémát a hozzá tartozó konkrét bementettel együtt a probléma egy példányának nevezzük.

Speciális kiszámítási probléma az eldöntési probléma. Ilyenkor a problémával kapcsolatos kérdés egy eldöntendő kérdés, tehát a probléma egy példányára a válasz "igen" vagy "nem" lesz.

Egy kiszámítási probléma reprezentálható egy $f : A \rightarrow B$ függvénnyel. Az A halmaz tartalmazza a probléma egyes bemeneteit, jellemzően egy megfelelő ábécé feletti szóban elkódolva, míg a B halmaz tartalmazza a bemenetekre adott válaszokat, szintén valamely alkalmas ábécé feletti szóban elkódolva. Értelemszerűen, ha eldöntési problémáról van szó, akkor az f értékkészlete, vagyis a B egy két elemű halmaz: $\{igen, nem\}$, $\{1, 0\}$, stb.

Kiszámítható függvény: Egy $f : A \rightarrow B$ függvényt *kiszámíthatónak* nevezzük, ha minden $x \in A$ elemre az $f(x) \in B$ függvényérték kiszámítható valamilyen algoritmikus modellel.

Megoldható, eldönthető probléma: Egy kiszámítási probléma *megoldható* (eldöntési probléma esetén azt mondjuk, hogy *eldönthető*), ha az általa meghatározott függvény kiszámítható.

Algoritmusok időigénye: Legyenek $f, g : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ függvények, ahol $\mathbb{N}$ a természetes számok halmaza. Azt mondjuk, hogy f legfeljebb olyan gyorsan nő, mint g (jelölése: $f(n) = \mathcal{O}(g(n))$), ha $\exists c > 0$ és $n_0 \in \mathbb{N}$, hogy $f(n) \leq c * g(n) \forall n \geq n_0$. Az $f(n) = \Omega(g(n))$ jelöli azt, hogy $g(n) = \mathcal{O}(f(n))$ teljesül és $f(n) = \Theta(g(n))$ jelöli azt, hogy $f(n) = \mathcal{O}(g(n))$ és $f(n) = \Omega(g(n))$ is teljesül.

Példa: $3n^3 + 5n^2 + 6 = \mathcal{O}(n^3)$, $n^k = \mathcal{O}(2^n) \forall k \geq 0$, stb.

Tétel: Minden polinomiális függvény lassabban nő, mint bármely exponenciális függvény, azaz minden $p(n)$ polinomhoz és $c > 0$ -hoz $\exists n_0$ egész szám, hogy $\forall n \geq n_0$ esetén $p(n) \leq 2^{cn}$

Kiszámítási probléma megfeleltetése eldöntési problémának: Tekintsünk egy P kiszámítási problémát és legyen $f : A \rightarrow B$ a P által meghatározott függvény. Ekkor megadható P -hez egy P' eldöntési probléma úgy, hogy P' pontosan akkor eldönthető, ha P kiszámítható. Állítsuk párba ugyanis minden $a \in A$ elemre az a és $f(a)$ elemeket, és kódoljuk el az így kapott párokat egy-egy szóban. Ezek után legyen P' az így kapott szavakból képzett formális nyelv. Nyilvánvaló, hogy ha minden $a \in A$ és $b \in B$ elemre az $(a, b) \in P'$ tartalmazás eldönthető (azaz P' eldönthető), akkor P kiszámítható és fordítva. E megfeleltetés miatt a továbbiakban jellemzően eldöntési problémákkal foglalkozunk.

2.2 Turing-gépek

Hasonlóan a véges automatához vagy a veremautomatához, a Turing-gép is egy véges sok állapottal rendelkező eszköz. A Turing-gép egy két irányban végtelen szalagon dolgozik. A szalag cellákra van osztva, tulajdonképpen ez a gép (korlátlan) memóriája. Kezdetben a szalagon csak a bemenő szó van, minden cellán egy betű. A szalag többi cellája egy úgynevezett blank vagy szóköz ($\sqcup$) szimbólumokkal van feltöltve. Kezdetben a gép úgynevezett író-olvasó feje a bemenő szó első betűjén áll és a gép a kezdőállapotában van. A gép az író-olvasó fejet tetszőlegesen képes mozgatni a szalagon. Képes továbbá a fej pozíciójában a szalag tartalmát kiolvasni és átírni. A gépnek van két kitüntetett állapota, a q_i és a q_n állapotok. Ha ezekbe az állapotokba kerül, akkor rendre elfogadja illetve elutasítja a bemenő szót. Formálisan a Turing-gépet a következő módon definiáljuk.

A Turing-gép formális definíciója: A Turing-gép egy olyan $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_i, q_n)$ rendszer, ahol:

- Q az állapotok véges, nem üres halmaza,
- $q_0, q_i, q_n \in Q$, q_0 a kezdőállapot, q_i az elfogadó állapot, q_n pedig az elutasító állapot,

- Σ és Γ ábécék, a bemenő jelek és a szalagszimbólumok ábécéje úgy, hogy $\Sigma \subseteq \Gamma$ és $\Gamma - \Sigma$ tartalmaz egy speciális $\sqcup$ szimbólumot,
- $\delta : (Q - \{q_i, q_n\}) \times \Gamma \rightarrow Q \times \Gamma \times \{L, R, S\}$ az átmenetfüggvény.

Úgy mint a veremautomaták esetében, egy M Turing-gép működésének fázisait is konfigurációkkal írhatjuk le.

Turing-gép konfigurációja: Az M Turing-gép konfigurációja egy olyan uqv szó, ahol $q \in Q$ és $u, v \in \Gamma^*$, $v \neq \varepsilon$. Ez a konfiguráció az M azon állapotát tükrözi amikor a szalag tartalma uv (uv előtt és után a szalagon már csak $\sqcup$ van), a gép a q állapotban van, és az író-olvasó fej a v első betűjére mutat. M összes konfigurációjának halmazát $\mathcal{C}_M$ -el jelöljük.

Turing-gép kezdőkonfigurációja: M kezdőkonfigurációja egy olyan $q_0u\sqcup$ szó, ahol u csak Σ -beli betűket tartalmaz.

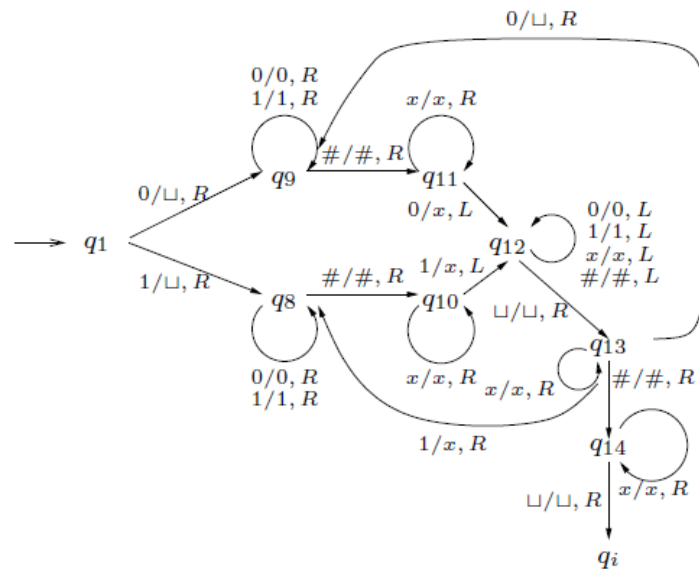
Turing-gép konfigurációátmenete: M konfigurációátmenete egy olyan $\vdash \subseteq \mathcal{C}_M \times \mathcal{C}_M$ reláció, amit a következőképpen definiálunk. Legyen $uqav$ egy konfiguráció, ahol $a \in \Gamma$ és $u, v \in \Gamma^*$. A következő három esetet különböztetjük meg:

1. Ha $\delta(q, a) = (r, b, S)$, akkor $uqav \vdash urbv$.
2. Ha $\delta(q, a) = (r, b, R)$, akkor $uqav \vdash ubrv'$, ahol $v' = v$, ha $v \neq \varepsilon$, különben $v' = \sqcup$.
3. Ha $\delta(q, a) = (r, b, L)$, akkor $uqav \vdash u'rcbv$, ahol $u'c = u$ valamely $u' \in \Gamma^*$ -ra és $c \in \Gamma$ -ra, ha $u \neq \varepsilon$, egyébként pedig $u' = \varepsilon$, $c = \sqcup$.

Azt mondjuk, hogy M véges sok lépésben eljut a C konfigurációból a C' konfigurációba (jele $C \vdash^* C'$), ha létezik olyan $n \geq 0$ és $C_1, \dots, C_n$ konfigurációsorozat, hogy $C_1 = C$, $C_n = C'$ és minden $1 \leq i < n$ -re $C_i \vdash C_{i+1}$.

Ha $q \in \{q_i, q_n\}$, akkor azt mondjuk, hogy az uqv konfiguráció egy megállási konfiguráció. Továbbá, $q = q_i$ esetében elfogadó, míg $q = q_n$ esetében elutasító konfigurációról beszélünk.

Turing-gép által felismert nyelv: Az M Turing-gép által felismert nyelv (jelölése $L(M)$) azoknak az $u \in \Sigma^*$ szavaknak a halmaza, melyekre igaz, hogy $q_0u\sqcup \vdash^* xq_iy$ valamely $x, y \in \Gamma^*$, $y \neq \varepsilon$ szavakra.

ábra 11: Egy, az $L = \{u\#u \mid u \in \{0, 1\}^+\}$ felismerő Turing-gép.

Turing-gépek ekvivalenciája: Két Turing-gépet ekvivalensnek nevezünk, ha ugyanazt a nyelvet ismerik fel.

Turing-felismerhető nyelv, rekurzívan felismerhető nyelvek osztálya: Egy $L \subseteq \Sigma^*$ nyelv Turing-felismerhető, ha $L = L(M)$ valamely M Turing-gépre. A Turing-felismerhető nyelveket szokás *rekurzívan felsorolhatónak* is nevezni. A rekurzívan felsorolható nyelvek osztályát RE -vel jelöljük.

Turing-eldönthető nyelv, rekurzív nyelvek osztálya: Egy $L \subseteq \Sigma^*$ nyelv Turing-eldönthető, ha létezik olyan Turing-gép, amely minden bemeneten megállási konfigurációba jut és felismeri L -et. A Turing-felismerhető nyelveket szokás *rekurzívnak* is nevezni. A rekurzív nyelvek osztályát R -rel jelöljük.

Turing-gép futási ideje, időigénye: Tekintsünk egy $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_i, q_n)$ Turing-gépet és annak egy $u \in \Sigma^*$ bemenő szavát. Azt mondjuk, hogy M futási ideje (időigénye) az u szón n ($n \geq 0$), ha M a $q_0 u \sqcup$ kezdőkonfigurációból n lépésben el tud jutni egy megállási konfigurációba. Ha nincs ilyen szám, akkor M futási ideje az u szón végtelen.

Legyen $f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ egy függvény. Azt mondjuk, hogy M időigénye $f(n)$ (vagy azt, hogy M egy $f(n)$ időkorlátos gép), ha minden $u \in \Sigma^*$ input szóra M időigénye az u szón legfeljebb $f(l(u))$.

2.2.1 Többszalagos Turing-gépek

A többszalagos Turing-gépek, értelemszerűen, egynél több szalaggal rendelkeznek. Mindegyik szalaghoz tartozik egy-egy író-olvasó fej, melyek egymástól függetlenül képesek mozogni a szalagon.

Többszalagos Turing-gép definíciója: Legyen $k > 1$. Egy k -szalagos Turing-gép egy olyan $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_i, q_n)$ rendszer, ahol a komponensek a δ kivételével megegyeznek az egyszalagos Turing-gép komponenseivel, δ pedig a következőképpen adódik. $\delta : (Q - \{q_i, q_n\}) \times \Gamma^k \rightarrow Q \times \Gamma^k \times \{L, R, S\}^k$. Legyenek $q, p \in Q$, $a_1, a_2, \dots, a_k, b_1, b_2, \dots, b_k \in \Gamma$ és $D_1, D_2, \dots, D_k \in \{L, R, S\}$. Ha $\delta(q, a_1, a_2, \dots, a_k) = (p, b_1, b_2, \dots, b_k, D_1, D_2, \dots, D_k)$, akkor a gép akkor a q állapotból, ha a szalagjain rendre az $a_1, a_2, \dots, a_k$ betűket olvassa, át tud menni a p állapotba, miközben az $a_1, a_2, \dots, a_k$ betűket átírja a $b_1, b_2, \dots, b_k$ betűkre és a szalagokon a fejeket $D_1, D_2, \dots, D_k$ irányokba mozgatja.

A többszalagos Turing-gép konfigurációja, a konfigurációátmenet valamint a felismert illetve eldöntött nyelv definíciója az egyszalagos eset értelemszerű általánosítása. A többszalagos Turing-gép időigényét is az egyszalagoshoz hasonlóan definiáljuk.

Többszalagos és egyszalagos gépek ekvivalenciája: Minden k -szalagos, $f(n)$ időkorlátos Turing-géphez van vele ekvivalens $\mathcal{O}(n * f(n))$ időkorlátos egyszalagos Turing-gép.

2.2.2 Nemdeterminisztikus Turing-gépek

Egy M nemdeterminisztikus Turing-gép állapotfüggvénye $\delta : (Q - \{q_i, q_n\}) \times \mathcal{P}(\Gamma \rightarrow Q \times \Gamma \times \{L, R\})$ alakú. Tehát M minden konfigurációjából néhány (esetleg nulla) különböző konfigurációba mehet át. Így módon M számítási sorozatai egy u szón egy fával reprezentálhatók. A fa csúcsa M kezdőkonfigurációja, a szögpontjai pedig M konfigurációi. A fa minden levele megfelel M egy számítási sorozatának az u -n. M akkor fogadja el u -t, ha a fa valamelyik levele elfogadó konfiguráció. Nevezzük ezt a most leírt fát az M nemdeterminisztikus számítási fájának az u -n. Az M által felismert nyelv a determinisztikus esethez hasonlóan definiálható, a gép által eldöntött nyelv pedig a következőképpen.

Nemdeterminisztikus Turing-gép által eldöntött nyelv: Azt mondjuk, hogy egy nemdeterminisztikus M Turing-gép eldönt egy $L \subseteq \Sigma^*$ nyelvet, ha felismeri, és minden $u \in \Sigma^*$ szóra M számítási sorozatai végesek és elfogadási vagy elutasítási konfigurációba vezetnek.

Nemdeterminisztikus Turing-gép időigénye: Legyen $f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ függvény, M egy nemdeterminisztikus Turing-gép. Az M időigénye $f(n)$, ha egy n hosszú u bemeneten nincsenek M -nek $f(n)$ -nél hosszabb számítási sorozatai, azaz az M számítási fája az u -n legfeljebb $f(n)$ magas.

Determinisztikus és nemdeterminisztikus Turing-gépek ekvivalenciája: Minden M nemdeterminisztikus Turing-géphez megadható egy ekvivalens M' determinisztikus Turing-gép. Továbbá, ha M $f(n)$ időigényű valamely $f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ függvényre, akkor M' $2^{\mathcal{O}(f(n))}$ időigényű.

2.3 Eldönthetetlen problémák

Ebben a fejezetben megmutatjuk, hogy bár a Turing-gép a lehető legáltalánosabb algoritmus modell, mégis vannak olyan problémák, melyek nem számíthatók ki Turing-géppel.

Emlékeztető: A rekurzívan felsorolható (Turing-felismerhető) nyelvek osztályát RE -vel, a rekurzív (Turing-eldönthető) nyelvek osztályát R -rel jelöljük.

Világos, hogy $R \subseteq RE$. A célunk az, hogy megmutassuk: az R valódi részhalmaza az RE -nek, azaz van olyan nyelv (probléma) ami Turing-felismerhető, de nem eldönthető.

Csak olyan Turing-gépeket fogunk vizsgálni, melyek bemenő ábécéje a $\{0, 1\}$ halmaz. Ez nem jelenti az általánosság megszorítását, hiszen ha találunk egy olyan $\{0, 1\}$ feletti nyelvet, melyet nem lehet eldönteni ilyen Turing-géppel, akkor ezt a nyelvet egyáltalán nem lehet eldönteni.

2.3.1 Turing-gépek kódolása

A $\{0, 1\}$ feletti szavak felsorolhatóak (vagyis megszámlálhatóak). Valóban, tekintsük azt a felsorolást, amelyben a szavak a hosszuk szerint követik egymást, és két egyforma hosszú szó közül pedig az van előbb, amelyik az alfabetikus rendezés szerint megelőzi a másikat. Ily módon a $\{0, 1\}^*$ halmaz elemeinek egy felsorolása a következőképpen alakul: $w_1 = \varepsilon$, $w_2 = 0$, $w_3 = 1$, $w_4 = 00$, $w_5 = 01$ és így tovább. Ebben a fejezetben tehát a w_i szóval a $\{0, 1\}^*$ i . elemét jelöljük.

Legyen továbbá M egy $\{0, 1\}$ inputábécé feletti Turing-gép. Van olyan $k > 0$ szám, hogy Q -t felírhatjuk $Q = \{p_1, \dots, p_k\}$ alakban, ahol $p_1 = q_0$, $p_{k-1} = q_i$, $p_k = q_n$. Továbbá, van olyan $m > 0$ szám, hogy Γ -t felírhatjuk $\Gamma = \{X_1, \dots, X_m\}$ alakban, ahol $X_1 = 0$, $X_2 = 1$, $X_3 = \sqcup$, és $X_4, \dots, X_m$ az M további szalagszimbólumai. Nevezzük végül az L, R, S szimbólumokat (amelyek irányokat jelölnek) rendre D_1 , D_2 és D_3 -nak. Ezek után M egy $\delta(p_i, X_j) = (p_r, X_s, D_t)$ ($0 \leq i, r \leq k$, $1 \leq j, s \leq m$ és $1 \leq t \leq 3$) átmenete elkódolható a $0^i 10^j 10^r 10^s 10^t$ szóval. Mivel minden 0-s blokk hossza legalább 1, az átmenetet kódoló szóban nem szerepel az 11 részszo. Tehát az M összes átmenetét kódoló szavakat összefűzhetjük egy olyan szóvá, melyben az átmeneteket az 11 részszo választja el egymástól. Az így kapott szó pedig magát M -et kódolja.

A továbbiakban M_i -vel jelöljük azt a Turing-gépet, amelyet a w_i szó kódol ($i \geq 1$). Amennyiben w_i nem a fent leírt kódolása egy Turing-gépnek, akkor tekintsük M_i -t olyannak, ami minden input esetén azonnal a q_n állapotba megy, azaz $L(M_i) = \emptyset$.

A későbbiekben szükségünk lesz arra, hogy elkódoljunk egy (M, w) Turing-gép és bemenet párost egy $\{0, 1\}$ feletti szóban. Mivel a Turing-gépek kódolása nem tartalmazhat 111-et, ezért (M, w) kódja a következő: M kódja után írunk 111-et, majd utána w -t.

2.3.2 Egy nem rekurzívan felsorolható nyelv

Az $L_{\text{átló}}$ nyelv: Az $L_{\text{átló}}$ nyelv azon $\{0, 1\}$ feletti Turing-gépek bináris kódjait tartalmazza, melyek nem fogadják el önmaguk kódját, mint bemenő szót, azaz $L_{\text{átló}} = \{w_i \mid i \geq 1, w_i \notin L(M_i)\}$

Tétel: $L_{\text{átló}} \notin RE$.

2.3.3 Egy rekurzívan felsorolható, de nem eldönthető nyelv

Az L_u nyelv: Tekintsük azon (M, w) párok halmazát (egy megfelelő bináris szóban elkódolva), ahol M egy $\{0, 1\}$ bemenő ábécé feletti Turing-gép, w pedig egy $\{0, 1\}$ feletti szó úgy, hogy $w \in L(M)$, azaz M elfogadja w -t. Ezt a nyelvet jelöljük L_u -val. $L_u = \{\langle w_i, w_j \rangle \mid i, j \geq 1, w_j \in L(M_i)\}$

Tétel: $L_u \in RE$.

Tétel: $L_u \notin R$.

2.3.4 További tételek

1. Legyen L egy nyelv. Ha $L, \bar{L} \in RE$, akkor $L \in R$. Következmény: a rekurzívan felsorolható nyelvek nem zártak a komplementerképzésre.
2. Ha $L \in R$, akkor $\bar{L} \in R$, azaz a rekurzív nyelvek zártak a komplementerképzésre.

2.3.5 További eldönthetetlen problémák

Kiszámítható függvény: Legyen Σ és Δ két ábécé és $f: \Sigma^* \rightarrow \Delta^*$ képző függvény. Azt mondjuk, hogy f kiszámítható, ha van olyan M Turing-gép, hogy M -et egy $w \in \Sigma^*$ szóval a bemenetén elindítva, M úgy áll meg, hogy a szalagján a $f(w) \in \Delta^*$ szó van.

Eldöntési problémák visszavezetése: Legyen $L_1 \subseteq \Sigma^*$ és $L_2 \subseteq \Delta^*$ két eldöntési probléma. L_1 visszavezethető L_2 -re ($L_1 \leq L_2$), ha van olyan $f: \Sigma^* \rightarrow \Delta^*$ kiszámítható függvény, hogy minden $w \in \Sigma^*$ szóra $w \in L_1$ pontosan akkor teljesül, ha $f(w) \in L_2$ is teljesül.

Tétel: Legyen $L_1 \subseteq \Sigma^*$ és $L_2 \subseteq \Delta^*$ két eldöntési probléma és tegyük fel, hogy L_1 visszavezethető L_2 -re. Ekkor igazak a következő állítások:

1. Ha L_1 eldönthetetlen, akkor L_2 is.
2. Ha $L_1 \notin RE$, akkor $L_2 \notin RE$.

A megállási probléma: Legyen $L_h = \{\langle M, w \rangle \mid M \text{ megáll a } w \text{ bemeneten}\}$, azaz L_h azon $\langle M, w \rangle$ Turing-gép és bemenet párosokat tartalmazza elkódolva, melyekre M megáll a w bemeneten. L_h eldönthetetlen (L_u visszavezethető L_h -ra), viszont $L_h \in RE$.

Az $L_{üres}$ probléma: Legyen $L_{üres} = \{\langle M \rangle \mid L(M) = \emptyset\}$. $L_{üres}$ eldönthetetlen (L_u visszavezethető $L_{üres}$ -re), valamint $L_{üres} \notin RE$.

Rekurzívan felsorolható nyelvek (nem triviális) tulajdonsága: Ha $\mathcal{P}$ a rekurzívan felsorolható nyelvek egy halmaza, akkor $\mathcal{P}$ a rekurzívan felsorolható nyelvek egy tulajdonsága. Ha $\mathcal{P} \neq \emptyset$ és $\mathcal{P} \neq RE$, akkor $\mathcal{P}$ nem triviális tulajdonsága a rekurzívan felsorolható nyelveknek.

Rice tétele: Adott $\mathcal{P}$ tulajdonságra jelöljük $L_{\mathcal{P}}$ -vel azon Turing-gépek kódjainak halmazát, amelyek $\mathcal{P}$ -beli nyelvet ismernek fel. Ha $\mathcal{P}$ a rekurzívan felsorolható nyelvek egy nem triviális tulajdonsága, akkor $L_{\mathcal{P}}$ eldönthetetlen.

Post Megfelelkezési Probléma (röviden PMP): A PMP problémát a következőképpen definiáljuk. Legyen Σ egy legalább két betűt tartalmazó ábécé és legyen $D = \left\{ \left[\frac{u_1}{v_1} \right], \dots, \left[\frac{u_n}{v_n} \right] \right\}$ egy dominóhalmaz, melyben $n \geq 1$ és $u_1, \dots, u_n, v_1, \dots, v_n \in \Sigma^+$. A kérdés az, hogy van-e egy olyan $1 \leq i_1, \dots, i_m \leq m$ ($m \geq 1$) indexsorozat, melyre teljesül, hogy a $\left[\frac{u_{i_1}}{v_{i_1}} \right], \dots, \left[\frac{u_{i_m}}{v_{i_m}} \right]$ dominókat egymás mellé írva alul és felül ugyanaz a szó adódik, azaz $u_{i_1} \dots u_{i_m} = v_{i_1} \dots v_{i_m}$. Ebben az esetben a fenti dominósorozatot a D egy megoldásának nevezzük.

Formális nyelvként a következőképpen definiálhatjuk a PMP-t: $PMP = \{ \langle D \rangle \mid D \text{ nek van megoldása} \}$. PMP eldönthetetlen.

2.4 Bonyolultságelmélet

A bonyolultságelmélet célja a megoldható (és ezen belül az eldönthető) problémák osztályozása a megoldáshoz szükséges erőforrások (jellemzően az idő és a tár) mennyisége szerint.

2.4.1 Időbonyolultsági fogalmak

TIME: Legyen $f: \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ függvény. $TIME(f(n)) = \{ L \mid L \text{ eldönthető } \mathcal{O}(f(n)) \text{ időigényű Turing-géppel} \}$

$P = \bigcup_{k \geq 1} TIME(n^k)$. Tehát P azon nyelveket tartalmazza, melyek eldönthetőek polinom időkorlátos determinisztikus Turing-géppel. Ilyen például a jól ismert ELÉRHETŐSÉG probléma, melynek bemenete egy G gráf és annak két kitüntetett csúcsa (s és t). A kérdés az, hogy van-e a G -ben út s -ből t -be. Ha

az ELÉRHEŐSÉG problémára nyelvként tekintünk, akkor írhatjuk azt, hogy

$$\text{ELÉRHEŐSÉG} = \{ \langle G, s, t \rangle \mid G \text{ -ben van út } s \text{ -ből } t \text{ -be} \}.$$

Könnyen megadható az ELÉRHEŐSÉG problémáját polinom időben eldöntő determinisztikus Turing-gép, tehát $\text{ELÉRHEŐSÉG} \in \mathbf{P}$.

NTIME: Legyen $f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ függvény.

$\text{NTIME}(f(n)) = \{ L \mid L \text{ eldönthető } \mathcal{O}(f(n)) \text{ időigényű nemdeterminisztikus Turing - géppel} \}$

$\mathbf{NP} = \bigcup_{k \geq 1} \text{NTIME}(n^k)$. Az $\mathbf{NP}$ -beli problémák rendelkeznek egy közös tulajdonsággal az alábbi értelemben. Ha tekintjük egy $\mathbf{NP}$ -beli probléma egy példányát és egy lehetséges "bizonyítékot" arra nézve, hogy ez a példány "igen" példány a adott problémának, akkor ezen bizonyíték helyességének leellenőrzése polinom időben elvégezhető. Ennek megfelelően egy $\mathbf{NP}$ -beli problémát eldöntő nemdeterminisztikus Turing-gép általában úgy működik, hogy "megsejti" a probléma bemenetének egy lehetséges megoldását, és polinom időben leellenőrzí, hogy a megoldás helyes-e.

Tekintsük a SAT problémát, amit a következőképpen definiálunk. Adott egy ϕ ítéletlogikai KNF. A kérdés az, hogy kielégíthető-e. Annak a bizonyítéka, hogy a ϕ kielégíthető, egy olyan változó-hozzárendelés, ami mellett kiértékelve a ϕ -t igaz értéket kapunk. Egy tetszőleges változó-hozzárendelés tehát a ϕ kielégíthetőségének egy lehetséges bizonyítéka. Annak leellenőrzése pedig, hogy ez a hozzárendelés tényleg igazá teszi-e ϕ -t, polinom időben elvégezhető. A SAT $\mathbf{NP}$ -beli probléma.

Az a definíciókból következik, hogy fennáll a $\mathbf{P} \subseteq \mathbf{NP}$ tartalmazás.

2.4.2 NP-teljes problémák

Polinom időben kiszámítható függvény: Legyen Σ és Δ két ábécé és $f : \Sigma^* \rightarrow \Delta^*$ képző függvény. Azt mondjuk, hogy f polinom időben kiszámítható, ha kiszámítható egy polinom időigényű Turing-géppel.

Eldöntési problémák polinom idejű visszavezetése: Legyen $L_1 \subseteq \Sigma^*$ és $L_2 \subseteq \Delta^*$ két eldöntési probléma. L_1 polinom időben visszavezethető L_2 -re ($L_1 \leq_p L_2$), ha $L_1 \leq L_2$ és a visszavezetésben használt f függvény polinom időben kiszámítható.

Tétel: Legyen L_1 és L_2 két probléma úgy, hogy $L_1 \leq_p L_2$. Ha L_2

1. $\mathbf{P}$ -beli, akkor L_1 is $\mathbf{P}$ -beli.
2. $\mathbf{NP}$ -beli, akkor L_1 is $\mathbf{NP}$ -beli.

NP-teljes probléma: Legyen L egy probléma. Azt mondjuk, hogy L $\mathbf{NP}$ -teljes, ha

1. $\mathbf{NP}$ -beli, és
2. minden további $\mathbf{NP}$ -beli probléma polinom időben visszavezethető L -re.

Tétel: Legyen L egy $\mathbf{NP}$ -teljes probléma. Ha $L \in \mathbf{P}$, akkor $\mathbf{P} = \mathbf{NP}$.

Megjegyzés: Jelenleg **NEM** tudunk $\mathbf{P}$ -beli $\mathbf{NP}$ -teljes problémáról!!!

Tétel: Legyen L_1 egy $\mathbf{NP}$ -teljes, L_2 pedig $\mathbf{NP}$ -beli probléma. Ha $L_1 \leq_p L_2$, akkor L_2 is $\mathbf{NP}$ -teljes.

Cooke tétele: SAT $\mathbf{NP}$ -teljes.

Legyen $k \geq 1$. $k\text{SAT} = \{ \langle \phi \rangle \mid \phi \text{ minden tagjában } k \text{ literál van.} \}$

Tétel: 3SAT $\mathbf{NP}$ -teljes, ugyanis $\text{SAT} \leq_p 3\text{SAT}$.

$\text{TELJES RÉSZGRÁF} = \{ \langle G, k \rangle \mid G \text{ véges gráf, } k \geq 1, G \text{ -nek } \exists k \text{ csúcsú részgráfja} \}$. Tehát a TELJES RÉSZGRÁF azon G és k párokat tartalmazza, megfelelő ábécé feletti szavakban elkódolva, melyekre igaz,

hogy G -ben van k csúcsú teljes részgráf, azaz olyan részgráf, melyben bármely két csúcs között van él.

TELJES RÉSZGRÁF = $\{\langle G, k \rangle \mid G \text{ véges gráf}, k \geq 1, G - nek \exists k \text{ csúcsú részgráfja}\}$. Tehát a TELJES RÉSZGRÁF azon G és k párokat tartalmazza, megfelelő ábécé feletti szavakban elkódolva, melyekre igaz, hogy G -ben van k csúcsú teljes részgráf, azaz olyan részgráf, melyben bármely két csúcs között van él.

FÜGGETLEN CSÚCSHALMAZ = $\{\langle G, k \rangle \mid G \text{ véges gráf}, k \geq 1, G - nek \exists k \text{ elemű független csúcshalmaza}\}$. Vagyis a FÜGGETLEN CSÚCSHALMAZ azon G és k párokat tartalmazza, melyekre igaz, hogy G -ben van k olyan csúcs, melyek közül egyik sincs összekötve a másikkal.

CSÚCSLEFEDÉS = $\left\{ \langle G, k \rangle \mid \begin{array}{l} G \text{ véges gráf}, k \geq 1, G - nek \text{ van olyan } k \text{ elemű csúcshalmaza,} \\ \text{mely tartalmazza } G \text{ minden élének legalább 1 végpontját.} \end{array} \right\}$.

TELJES RÉSZGRÁF, FÜGGETLEN CSÚCSHALMAZ és CSÚCSLEFEDÉS **NP**-teljesek (TELJES RÉSZGRÁF $\leq_p$ FÜGGETLEN CSÚCSHALMAZ $\leq_p$ CSÚCSLEFEDÉS).

UTAZÓÜGYNÖK = $\left\{ \langle G, k \rangle \mid \begin{array}{l} G \text{ véges irányítatlan gráf, az éleken egy - egy pozitív egész súllyal és} \\ \text{van } G - \text{ben legfeljebb } k \text{ összsúlyú Hamilton kör} \end{array} \right\}$.

Tétel: Az UTAZÓÜGYNÖK probléma **NP**-teljes.

2.4.3 Tárbonyolultság

A tárbonyolultságot egy speciális, úgynevezett offline Turing-gépen vizsgáljuk.

Off-line Turing-gép: Offline Turing-gépnek nevezzük egy olyan többszalagos Turing-gépet, mely a bemenetet tartalmazó szalagot csak olvashatja, a többi, ún. munkaszalagokra pedig írhat is. Az offline Turing-gép tárigényébe csak a munkaszalagokon felhasznált terület számít be.

A továbbiakban Turing-gép alatt minidig offline Turing-gépet értünk. Most definiáljuk a tárbonyolultsággal kapcsolatos nyelvosztályokat.

SPACE($f(n)$) = $\{L \mid L \text{ eldönthető } \mathcal{O}(f(n)) \text{ tárigényű determinisztikus Turing - géppel}\}$

NSPACE($f(n)$) = $\{L \mid L \text{ eldönthető } \mathcal{O}(f(n)) \text{ tárigényű nemdeterminisztikus Turing - géppel}\}$

PSPACE = $\bigcup_{k>0} \text{SPACE}(n^k)$

NPSPACE = $\bigcup_{k>0} \text{NSPACE}(n^k)$

L = **SPACE**($\log_2 n$)

NL = **NSPACE**($\log_2 n$)

Savitch tétele: Ha $f(n) \geq \log n$, akkor **NSPACE**($f(n)$) $\subseteq$ **SPACE**($f^2(n)$).